

Resilience versus „resilientní jedinec“: co vlastně zkoumáme? Resilience versus „Resilient Individual“: What Exactly Do We Study?

Jan Sebastian Novotný^{1*}

¹*Katedra psychologie, Filozofická fakulta OU v Ostravě*

Abstrakt

V současné době je resilience chápána jako osobnostní vlastnost, souhrn vlastností/faktorů, výsledek adaptace či proces.

Většina odborníků a také velká část výzkumu resilience vychází z prvních tří pojetí, které ale představují spíše zkoumání „resilientnosti“ jedince než samotné resilience. Až zkoumání procesů, probíhajících např. při vzájemné interakci mezi rizikovými vlivy, faktory resilience, důsledky (projevy osobnosti, chováním, přítomností problémů atd.) a dalšími proměnnými umožňuje poznat a pochopit resilienci (skutečnou podstatu toho, jak resilience probíhá). Jinak řečeno, výzkum interakcí mezi rysovými faktory (např. self-esteem), vztahovými faktory (např. vztahové sítě), riziky a důsledky je důležitý pro pochopení toho JAK a KDY resilience působí.

Klíčová slova: resilience, osobnost, rys, proces

Abstract

The nature and definition of resilience, despite the extensive 40 years of research, is still unclear. Currently is resilience seen as a personality trait, sum of the traits/factors, result of adaptation, or as a process.

The concept of resilience as personality traits is usually tied to uni-dimensional or “simplex” theories of resistance as Hardiness, Sense of Control, Ego-Resiliency, self-efficacy, Sense of Coherence, or specific personality traits. Multidimensional concepts see resilience as a complex of personality and social (environmental) factors that work in interaction, complement or replace each other, and, in aggregate, create a comprehensive picture of resilience. The concept of resilience as the result of adaptation examines resilience in terms of the presence/absence of adverse/pathological manifestations, consequences and outcomes in relation to the earlier effect of stressful, risky or otherwise unfavorable situations. Finally, the concept of resilience as the process examines individual’s response to risk factors or wounds that are present in the environment. Resilience is thus a process consisting of interactions between individual characteristics and the environment.

Most experts and a large part of resilience research is based on the first three concepts that however explore how “resilient” the individual is rather than resilience itself, since

*Korespondenční autor: Katedra psychologie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Reální 5, 701 03 Ostrava
e-mail: sebastian.novotny@osu.cz

they are based on “diagnosing” or at best dimensional, at worse dichotomous rating of the individual’s resilience (within personality trait approach), or on the evaluation of the presence/absence of factors/source of resilience, thereby they are still holding the “diagnostic” approach (within multidimensional approach). Only the examination of processes, such as the ongoing interaction between these risk factors, resilience factors, outcomes (expressions of personality, behavior, presence of problems, etc.) and other variables allows us to understand resilience (the true nature of how resilience takes place). In other words, research on interactions between trait factors (e.g. self-esteem), relational factors (e.g. relationship networks), the risks and outcomes is important for understanding HOW and WHEN resilience acts.

Keywords: resilience, personality, trait, process

Úvod

Koncept resilience byl prvotně představen již více než 40 let zpátky. Za tuto dobu prošel výrazným vývojem a výzkum v této oblasti se postupně stal výrazně extenzivní a komplexní. V současné době je pozornost zaměřena na celou řadu různých aspektů (rizikové a protektivní faktory, procesy v resilienci, podstata resilience, vývojová dynamika, vliv osobnosti a vztahů atd.). Přesto je ale možné říci, že resilience přináší zatím nejen odpovědi, ale také řadu otázek. Tato komplikace je závažnější o to víc, že zatímco o řadě konkrétních aspektů resilience již máme vcelku dobrou představu i ve velmi širokých interdisciplinárních souvislostech (srov. Goldstein & Brooks, 2005), v oblasti základního pochopení a definování resilience se pohybujeme stále v nejistotě a dodnes **neexistuje jednotný pohled** na to, co vlastně resilience je, co obsahuje, jak ji chápat, a jak ji definovat.

Tento problém je možné sledovat již v samotném způsobu, jak resilienci definujeme. Různá pojetí resilience obecně odkazují na schopnost jedince udržet, navrátit nebo zlepšit své duševní zdraví po vážných životních událostech (Ryff, Singer, Dienberg Love, & Essex, 1998), úspěšnou adaptaci po vystavení stresující životní události (Werner, 1989, 1993), kapacitu jedince k transformaci a změně (Lifton, 1993), schopnost jedince vyvíjet se v termínech normálního či zdravého vývoje navzdory přítomnosti výrazných negativních a rizikových okolností (Grotberg, 1997), schopnost jedince směřovat sebe a svůj život směrem ke zdrojům udržujícím zdraví a osobní pohodu a zároveň schopnost jedincovy rodiny, společnosti a kultury, poskytnout tyto zdroje kulturně smysluplným způsobem (Ungar, 2006; Ungar et al., 2008), adaptaci na určitý typ stresu, ohrožení a nepřízně (Masten, Best, & Garmezy, 1999), či na sebe-řídicí sílu uvnitř každého z nás, která člověka vede k usilování o sebe aktualizaci, altruismus, moudrost a harmonii se spirituálním zdrojem síly (Richardson, 2002).

Také **povaha** resilience zatím zůstává nejednoznačná. Podle různých autorů je možné ji chápat jako **osobnostní vlastnost** (Markstrom, Marshall, & Tryon, 2000; Waaktaar & Torgersen, 2010), **souhrn vlastností/faktorů** (Ungar, 2006; Ungar et al., 2008), **výsledek adaptace** (Linsley, 2003, 2004; Mancini & Bonnano, 2010), nebo jako **proces** (Luthar,

Cicchetti, & Backer, 2000; Spreitzer, Sutcliffe, Dutton, Sonenshein, & Grant, 2005; Luthans, Vogelgesang, & Lester, 2006; Zimmerman & Brenner, 2010).

V tomto kontextu (problémů s pojetím a chápáním resilience) můžeme položit otázku, co vlastně zkoumáme v rámci výzkumů resilience? V následujícím textu se pokusím naznačit možné odpovědi.

Resilience jako vlastnost

Především (ale nejen) v prvních fázích výzkumu resilience se výzkumníci snažili najít jednu specifickou charakteristiku (např. vlastnost jedince), která by byla ukazatelem odolnosti proti nepříznivým vlivům v životě člověka. Progres v chápání resilience ukázal, že takováto jedna vlastnost pravděpodobně neexistuje. Přesto i dnes existují teoretické koncepce, které byly (a často stále jsou) brány jako vlastnost psychické odolnosti¹.

Mezi nejznámější teorie můžeme zařadit např. **hardiness** (Kobasa, 1979; Bonanno, 2004; Maddi, et al., 2006), která odkazuje na soubor postojů ve vztahu k životu, orientovaných na vnímání smyslu, hodnoty a potenciálu růstu ve stresových situacích. V současné době je hardiness některými autory vnímána jako klíčová cesta k resilienci (Maddi & Khoshaba, 2005).

Dalším konceptem je **pocit kontroly** – Sense of Control (Cohen & Edwards, 1989), osobnostní atribut (uváděný také jako Locus of Control (Rotter, 1966)), odkazující na volbu copingových strategií v závislosti na míře vnímané kontroly nad situací (nekontrolovatelné situace aktivují spíše strategie zaměřené na zvládnutí emocí, kontrolovatelné pak strategie zaměřené na problém).

Ego-resiliency zase popisuje schopnost jedince adaptovat se flexibilně a pružně na měnící se okolnosti (Dugan & Coles, 1989), resp. dynamickou schopnost souvisle modifikovat vlastní úroveň kontroly v reakci na situační požadavky a nevýhody (Letzring, Block, & Funder, 2004). Jedinci s nízkými úrovněmi Ego-resiliency jednají ve stresujících situacích stálým (perseveračním) způsobem a/nebo chaoticky, což vede k maladaptivnímu chování. V dlouhodobém hledisku pak projevují nižší úroveň sebedůvěry, pozitivních afektů a psychologického přizpůsobení (Block & Kremen, 1996), což jsou všechno prvky, úzce spojované s resiliencí.

Koncept A. Bandury **self-efficacy** (Bandura, 1977) vyjadřuje míru „vnímané schopnosti zvládat problémy“. Vztahuje se k přesvědčení jedince, že může úspěšně realizovat chování, které je nutné k tomu, aby dosáhl určitého cíle (Ormrod, 2006). Je to tedy spíše přesvědčení o tom, co člověk *může*, spíš než hodnocení vlastních fyzických a osobnostních atributů (Zimmerman, 1995; Zimmerman & Cleary, 2006).

Termínem **Sense of Coherence** (smysl pro integritu, soudržnost, koherence) označuje Antonovsky (1987) jednak společenskou soudržnost, jednak vnitřní soudržnost (pevný charakter). Antonovsky definoval koherenci třemi základními charakteristikami:

¹ je ale nutné doplnit, že postupem času se zvýraznila distinkce mezi obecnou psychickou odolností a resiliencí jako specifickou teorií, resp. přístupem

srozumitelnost situace je kognitivní stránka SOC a popisuje logickou uchopitelnost světa, *smysluplnost* vychází z motivačního zaměření jedince k životnímu cíli a *zvládnutelnost* je činnostní stránkou SOC. Podle Antonovského představuje koherence celkovou orientaci, která vyjadřuje, do jaké míry má člověk všudypřítomný a trvalý i když dynamický pocit důvěry, že: podněty, vycházející v průběhu života z jedincova vnitřního a vnějšího prostředí, jsou strukturované, předvídatelné a vysvětlitelné; zdroje, potřebné ke zvládnutí požadavků, kladených těmito podněty, jsou dostupné; a tyto požadavky představují výzvy, které stojí za investici a angažování se (boj či snahu). Tato teorie je (především ve starších pracích) často ztotožňována s resiliencí (Surtees, Wainwright, Luben, Khaw, & Day, 2003; Steiner et al., 1996; Carmel, Anson, Levenson, Bonneh, & Maoz, 1991; Dahlin, Cederblad, Antonovsky, & Hagnell, 1990; Frommberger et al., 1999).

Mimo tyto teorie, stojící primárně „mimo“ samotnou teorii resilience, můžeme nalézt i přístupy, které chápou přímo resilienci jako osobnostní vlastnost. Např. Mastenová a kolegové vymezují resilienci jako „adaptaci vůči určitému typu stresu, ohrožení a nepřízně“ (Masten, Best, & Garmezy, 1990, s. 426). Podle Manciniho a Bonanna (2010) by se v tomto pojetí měl používat především termín *resiliency* ve smyslu osobnostního konstrukt. Podobně hovoří i jiní autoři, kteří chápou resilienci jako adaptivní, vůči stresu rezistentní, osobnostní vlastnost, která dovoluje jedinci prosperovat navzdory nepříznivé životní situaci (Markstrom et al., 2000). Konečně Wagnildová a Youngová (1993) definují resilienci jako osobnostní rys, který zmírňuje negativní účinek stresu a podporuje adaptaci.

Podobně i v rámci samotné koncepce resilience (v jejím multidimenzionálním pojetí) je možné pozorovat neustálou snahu chápat ji jako jednu souhrnnou „kapacitu“ jedince, čili do určité míry jako jednu komplexní vlastnost.

Resilience jako souhrn faktorů

Vývoj chápání psychické odolnosti velmi rychle vedl ke změně pohledu a resilience začala být chápána jako multifaktorový, resp. multidimenzionální konstrukt. V tomto pojetí (které v některých případech zahrnuje i výše uvedené teorie) je resilience tvořena **komplexe** **osobnostních i sociálních (environmentálních) faktorů**, které se společně, různým způsobem a v různých kombinacích (v závislosti na osobnosti jedince, charakteristikách situace apod.) podílejí na celkové schopnosti vyrovnávat se s negativními okolnostmi v životě (a které jsou také navzájem zastupitelné).

MacLean uvádí, že přestože bylo popsáno již mnoho různých kvalit a vlastností, spojených s resiliencí, je možné je shrnout do několika obecných skupin (MacLean, 2004): *sebeúcta – self-esteem* (dítě je přijímáno těmi lidmi, kteří pro něj mají vysokou hodnotu), *vnímání vlastní účinnosti – self-efficacy* (viz výše), *locus of control* (pocit kontroly nad svým životem), *iniciativa* (schopnost a snaha o činnost, akci), *víra a morálka* (víra v širší hodnotový systém), *důvěra* (věřit nebo spoléhat se na jinou osobu, nebo věc), *náklonnost* (láskyplné pouto mezi dvěma jedinci, které přetrvává dlouhou dobu bez ohledu na vzdálenost a emocionálně spojuje tyto dva lidi), *bezpečné zázemí* (bezpečí, vytvářené náklonností k jiné osobě a zajištění stabilního a konzistentního místa k životu, kontinuity vztahů s okolím atd.), *smysluplné role*

(zběhlost v různých aktivitách a rolích, které poskytuje pocit pozitivní identity, jsou zdrojem pro vývoj jeho self-esteem, mohou působit jako zdroj potěšení a naděje), *autonomie* (schopnost činit rozhodnutí), *identita* (vědět kým jsem, odkud pocházím a pro koho jsem důležitý), *náhled* (realistický pohled na své schopnosti, který pomáhá volit správnou a přiměřenou akci, či reakci a vyhnout se neúspěchu a zklamání), *smysl pro humor* (pomáhá distancovat se od emocionální bolesti a snížit její dopad, zároveň umožňuje navázat a udržet vztahy).

Polk rozlišuje čtyři základní dimenze resilience (Polk, 1997). *Dispoziční dimenze* se vztahuje k fyzickým a ego-vztažným sociálně-psychologickým atributům (jako jsou inteligence, temperament, zdraví, osobní kompetence či smysl pro Self). *Vztahová dimenze* zahrnuje vnitřní a vnější aspekty jako intimnost vztahů a sociální síť člověka. Vnitřní aspekt zahrnuje důvěrnost a intimnost vztahů, vnější aspekt pak vnější zájmy, vazbu na vzdělání, práci a sociální aktivity. *Situační dimenze* je manifestovaná kognitivními způsobilostmi, schopností řešit problémy a konkrétní situace. Zahrnuje tak schopnost realisticky zhodnotit chování v určité situaci, zvážit co je/není vhodné, reflektovat možnosti, změny a nové okolnosti situace, schopnost využívat aktivní, na problém orientované copingové strategie atd. Tato dimenze zahrnuje např. flexibilitu, vytrvalost, duchaplnost, vnitřní místo kontroly apod. *Filozofická dimenze* se projevuje názory člověka, pozitivní interpretací vlastních zkušeností, hodnotou a smysluplností života (a přesvědčením o smyslu života), či unikátností životní cesty.

Ungar a kolegové vytvořili tzv. **ekologický model resilience**, zahrnující několik dimenzí a řadu jednotlivých faktorů resilience (Ungar, 2006; Ungar et al., 2008). Mezi *individuální faktory* řadí asertivitu, schopnost řešit problémy, self-efficacy, schopnost žít s nejistotou, náhled a sebeuvědomění, vnímanou sociální podporu, pozitivní životní postoj/optimismus, empatii k druhým a schopnost rozumět druhým, cíle a aspirace v životě, rovnováhu mezi závislostí a nezávislostí na druhých, přiměřené užívání látek jako alkohol a drogy (nebo abstinenci), smysl pro humor a smysl pro povinnost (k ostatním i sobě). Mezi *vztahové faktory* zahrnují rodičovství, uspokojující potřeby dítěte, sociální kompetence, přítomnost pozitivních modelů a rolí, smysluplné vztahy s ostatními ve škole/doma, přijímanou sociální podporu a akceptaci skupinou vrstevníků. *Společenské faktory* jsou příležitost k práci přiměřené věku, zabránění vystavení násilí v rodině, okolí a mezi vrstevníky, vláda hrající roli v poskytování bezpečí, rekreace, ubytování, či práce dítěti, smysluplné rituály přechodu s přiměřenou mírou rizika, tolerance okolí k přiměřenému rizikovému a problémovému chování, naplňování potřeb bezpečí a ochrany, vnímání spravedlnosti ve společnosti a přístup ke škole, ke vzdělání, informacím a učebním zdrojům. Konečně *kulturní faktory* zahrnují připojení k náboženské organizaci, tolerantní přístup k rozdílným ideologiím ostatních, jejich vírám a přesvědčením (např. genderové role), zvládnutí kulturních narušení, posunů a změn, sebezdokonalování, vlastní životní filozofii, kulturní/spirituální identifikaci a kulturní zakořenění na základě znalosti toho, odkud jsem a jakých kulturních tradic, projevovaných v každodenním životě, jsem součástí.

V současnosti autoři upravili své pojetí jednotlivých dimenzí a subdimenzí resilience (neruší ale obecný popis jednotlivých výše popsanych faktorů, které do procesu resilience vstupují). Aktuálně tak popisují *Individuální dimenzi*, zahrnující podsložky osobní

schopnosti/dovednosti, podpora od vrstevníků a sociální schopnosti/dovednosti, dimenzi *Vztahů s primární pečující osobou*, která zahrnuje podsložky fyzická péče a psychická (psychologická) péče, a dimenzi *Kontextu*, pod kterou řadí spiritualitu (resp. spirituální aspekty), vzdělání a kulturu (Ungar, 2011; Ungar & Liebenberg, 2011).

V multidimenzionálním pojetí je tak resilience souhrnem širokého spektra vlivů, tvořených osobnostními vlastnostmi a schopnostmi, stejně jako zdroji, pramenícími z vnějšího prostředí. Tuto ideu odráží i sociálně–konstruktivistická definice resilience, která ji chápe jako **schopnost jedince směřovat se (a svůj život) směrem ke zdrojům udržujícím zdraví a osobní pohodu a zároveň schopnost jedincovy rodiny, společnosti a kultury, poskytnout tyto zdroje (kulturně) smysluplným způsobem** (Ungar, 2006; Ungar et al., 2008)

Resilience jako výsledek

Většina výzkumů resilience se zaměřuje především na v předchozím textu uvedené zkoumání jednotlivých faktorů resilience (i komplexů těchto faktorů) jak samostatně, tak ve vztahu k riziku, dalším charakteristikám osobnosti či pozitivním/negativním důsledkům, rozvoji různých poruch, či narušení vývoje.

Oproti tomuto přístupu stojí studie, které nechápou resilienci jako přítomnost/nepřítomnost jednotlivých faktorů resilience, ale jako výsledek. Toto pojetí má své základy v souvislostech mezi resiliencí a pozitivními důsledky, uváděných v řadě studií (Linsley, 2003, 2004). Podstata resilience jako výsledku tedy tkví v přesvědčení, že resilience je stabilní charakteristika jedince, která nejen že se projevuje ve chvílích adaptace a zvládnání stresových či náročných životních situací, ale je trvalou charakteristikou osobnosti, ať již vrozenou, nebo získanou v průběhu života (skrze učení se při zvládnání dřívějších nepřízní), jejíž přítomnost/charakteristiky je možné sledovat v jakémkoliv okamžiku skrze její důsledky.

Současné pojetí resilience jako výsledku staví především na sledování **přítomnosti/nepřítomnosti nežádoucích/patologických projevů, následků a důsledků** v návaznosti na dřívější působení stresujících, rizikových či jinak nepříznivých životních situací. To je možné pozorovat např. v práci Bonanna (2004), který podkládá svůj předpoklad, že resilience není vzácný jev, pozorováním časté nepřítomnosti posttraumatické stresové poruchy u dospělých, kteří prožili výraznou stresující situaci, resp. nepřítomnosti silnějších projevů truchlení po ztrátě blízké osoby.

Motivací k tomuto pojetí byla snaha nalézt pomocí „resilientních jedinců“ (tzn. takových, u kterých není možné pozorovat negativní důsledky nepříznivých situací, přestože je možné je předpokládat) ty faktory, které vedou k pozitivním důsledkům, jinými slovy „cestu k resilienci“ (Luthans, Luthans, & Luthans, 2004). Tyto faktory by pak byly vodítkem k tomu, jak psychologicky posilovat jedince proti riziku (Luthans, 2002; Luthans, et al., 2006), vyvíjet intervence pro jedince v těžkých okamžicích (Luthar, 1999; Masten, 2001) a dodávat smysl lidskému životu (Spreitzer et al., 2005).

Resilience jako proces

Předchozí uvedené přístupy představují uznávané a v některých případech velmi často používané přístupy ke zkoumání resilience (především ve smyslu zkoumání a mapování vnitřních a vnějších faktorů, podílejících se na resilienci). Přesto jsou všechny tyto přístupy spíše problematické a, přes svůj nezpochybnitelný přínos k pochopení problematiky resilience, do určité míry komplikující porozumění skutečné podstaty resilience.

Chápání resilience jako individuální vlastnosti silně omezuje možnost porozumět složité, komplexní, interakční a situační podstatě resilience. Navíc znesnadňuje i samotné vymezení resilience jako takové, především v kontextu výše uvedených samostatných teorií (Sense of Coherence, self-efficacy, Locus of Control), které jsou používány i v jiných kontextech a jiným způsobem, a jejichž využití v souvislosti s resiliencí tak spíše mate, než přispívá.

Pojetí resilience jako výsledků je v tomto pohledu ještě více problematické, neboť staví na sledování/hodnocení přítomnosti patologických projevů až po samotné expozici riziku/stresu. Definovat resilienci jako nepatologický stav a označit všechny jedince, kteří byli vystaveni traumatické události a neprojevují patologické projevy, jako resilientní je chybné (Bonanno, Pat-Horenczyk, & Noll, 2011). Řada autorů je navíc přesvědčena, že resilienci je nutné zkoumat společně s důsledky (Bonanno, 2005; Lalande & Bonanno, 2011), neboť samotné zkoumání důsledků (např. s využitím retrospektivních informací) ve skutečnosti nevypovídá nic o samotné resilienci.

Multidimenzionální pojetí resilience umožňuje popsat, jaké oblasti „psychologicko–sociálního prostoru jedince“ hrají roli v procesu adaptace a vyrovnávání se s působením negativních životních okolností a situací. Sami o sobě tak představují velmi přínosný pohled, který poskytuje řadu užitečných a důležitých zjištění, které ale sami o sobě (dle mého názoru) nemají schopnost vysvětlit a popsat podstatu a proces resilience.

Oproti těmto přístupům, které do větší či menší míry zahrnují prvek stability, zdůrazňuje řada autorů procesuální charakter/podstatu resilience. Procesuální charakter resilience uvádí např. již Winfieldová (1994), která vnímá resilienci jako **proces**, který je výsledkem reakce jedince na rizikové faktory, nebo poranění, která jsou přítomná v jeho prostředí. Resilience je tak interakční proces, skládající se z individuálních charakteristik a z prostředí. Tento proces může být podporován protektivními faktory. Benardová (1995) přidává další poznatek, že resilience je nejen podporována individuálními, environmentálními a protektivními procesy, ale zároveň sama dokáže podporovat pozitivní atributy u daného jedince. Jedná se tak o reciproční proces vzájemného pozitivního účinku v kruhu. Konkrétně uvádí, že resilience pomáhá lidem vytvořit si dostatečně pocit sociální kompetence, dovednosti k řešení problémů, kritické myšlení ve vztahu k útrapám a pocit smyslu. Zároveň podporuje rozvoj vlastností, jako sebeúcta (self-esteem), vnímaná osobní účinnost (self-efficacy), autonomie a optimismus.

Významný přínos pro chápání resilience jako procesu (nebo proměnlivého stavu) znamenalo definování resilience jako **rozvojeschopné** (developable) (Luthans, et al., 2006; Spreitzer et al., 2005). Výzkum interakcí mezi rysovými faktory (např. self-esteem), vztahovými faktory (např. vztahové sítě), riziky a důsledky je důležitý pro pochopení toho *jak*

a *kdy* resilience působí. Jak uvádí někteří autoři, „resilience je více proces než produkt“ (Walsh & Pianta, 1998, s. 411). To souvisí také s četnými zjištěními, že resilientní procesy samotné se za různých okolností a při přítomnosti různých rizik **liší**. Jinak řečeno v různých situacích působí z daného obecného protektivního faktoru jiný specifický mechanismus či proces (srov. např. Anteghini, Fonseca, Ireland, & Blum, 2001; Botvin, Malgady, Griffin, Scheier, & Epstein, 1998; Cohler, Scott, & Musick, 1995; Brook et al., 2001; Griffin, Scheier, Botvin, Diaz, & Miller, 1999; Deković, 1999; Lloyd–Richardson, Papandonatos, Kazura, Stanton, & Niaura, 2002; Rai, et al., 2003). Současný výzkum resilience se tak stále více posouvá od deskriptivních problémů/témat směrem k pochopení v pozadí ležících procesů, skrze které jak zranitelnost, tak protektivní faktory uplatňují svůj vliv (Gucciardi, Jackson, Coulter, & Mallett, 2011).

V porovnání jednotlivých výše uvedených pojetí resilience a v kontextu otázky, nastolené v názvu tohoto příspěvku, je možné vyjádřit přesvědčení, že chápání resilience jako vlastnosti a výsledku představuje spíše zkoumání „resilientnosti“ jedince než samotné resilience, neboť staví na „diagnostikování“ či v lepším případě dimenzionálním, v horším případě dichotomickém hodnocení odolnosti jedince (nebo jeho schopnosti odolat). Multidimenzionální pojetí (jako v současnosti nejpoužívanější) v tomto kontextu představuje vhodnější cestu, neboť poskytuje detailnější možnost popisu a pochopení problematiky resilience. Na druhou stranu velmi často stále staví na hodnocení přítomnosti/nepřítomnosti jednotlivých faktorů/zdrojů odolnosti a tím se do značné míry stále drží „diagnostického“ přístupu. Studie, zabývající se vzájemným vztahem mezi těmito faktory resilience a a) přítomnými a působícími riziky/negativními okolnostmi, nebo b) pozitivními/negativními důsledky, obrazem osobnosti či jinými konkrétními osobnostními konstrukty, dále přispívají k pochopení problematiky resilience a představují velmi cenná zjištění.

Až zkoumání procesů, probíhajících např. při vzájemné interakci mezi v předchozí větě uvedenými rizikovými vlivy, faktory resilience, důsledky (projevy osobnosti, chováním, přítomností problémů atd.) a dalšími proměnnými umožňuje poznat a pochopit resilienci (v její podstatě). Jinak řečeno, výše uvedené oblasti a pojetí resilience (kromě procesuálního) umožňují hodnotit „resilientnost“ jedince a její vztah k širšímu psychologickému kontextu, nikoliv ale skutečnou podstatu toho, jak resilience probíhá. Zároveň je ale zřejmé, že pochopení a především zachycení těchto procesů je velmi náročný problém.

Je samozřejmě nutné uvést, že některé studie již aplikují procesuální přístup ke zkoumání, zatím ale spíše v omezené míře a v omezenějším pojetí vstupujících proměnných a vlivů, často pak také spíše u dospělé populace (srov. např. Montpetit, Bergeman, Deboech, Tiberio, & Boker, 2010; Tugade, 2010). Komplexnější zkoumání procesů resilience, orientované také na mladší (dospívající) populaci je tak stále úkolem pro budoucí výzkumy.

Shrnutí

V průběhu let i v současnosti se postupně vykrystalizovalo několik různých přístupů k tomu, jak chápat nebo vnímat resilienci. Mezi ně patří chápání resilience jako vlastnosti osobnosti, jako multidimenzionálního konstruktu, jako výsledku a jako procesu. Většina

těchto přístupů je obhajitelná a má přínos pro lepší pochopení této problematiky. Zároveň ale většina z nich svým zaměřením de facto nepostihuje resilienci (jako unikátní individuální způsob, jakým se člověk vyrovnává a vypořádává pozitivním způsobem s negativními okolnostmi, kterým musí čelit), ale umožňuje spíše hodnotit míru „resilientnosti“ jedince.

Úsilí nejen o pochopení procesů resilience, ale také o zdokonalení způsobů, jak tyto procesy zachytit, analyzovat a pochopit, s sebou tedy nese silný potenciál významného pokroku v této oblasti. Nejen z výše uvedeného se totiž zdá, že pojem resilience víceméně nepopisuje to, co známe a co bylo uvedeno ve většině předchozího textu, ale dosud nepřilíš popsanou a prozkoumanou interakci mezi řadou různých prvků, přesněji řečeno „něco“, co dává těmto interakcím (a důsledkům těchto interakcí) konkrétní podobu.

Zdroj financování

Vznik příspěvku byl podpořen projektem GA ČR č. 13-19519P „Vnitřní a vnější zdroje resilience a jejich souvislosti s problémy s přizpůsobením u adolescentů“

Literatura

- Anteghini, M., Fonseca, H., Ireland, M., & Blum, R. W. (2001). Health risk behaviors and associated risk and protective factors among Brazilian adolescents in Santos, Brazil. *J. Adolesc. Health*, 28, 295–302.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling The Mystery of Health - How People Manage Stress and Stay Well*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 8 (2), 191–215.
- Benard, B. (1995). *Fostering Resilience in children* (ERIC Digest, EDO-PS-95-9). Urbana, IL: University of Illinois.
- Block, J., & Kremen, A. M. (1996). IQ and ego-resiliency: Conceptual and empirical connections and separateness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 349–361.
- Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59 (1), 20–28.
- Bonanno, G. A. (2005). Resilience in the face of potential trauma. *Current Direction in Psychological Science*, 14 (3):135–138.
- Bonanno, G., Pat-Horenczyk, R., & Noll, J. (2011). Coping Flexibility and Trauma: The Perceived Ability to Cope with Trauma (PACT) Scale. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*, 3 (2), 117–129.
- Botvin, G. J., Malgady, R. G., Griffin, K. W., Scheier, L. M., & Epstein, J. A. (1998). Alcohol and marijuana use among rural youth: interaction of social and intrapersonal influences. *Addict Behav*, 23, 379–387.
- Brook, J. S., Brook, D. W., De La Rosa, M., Whiteman, M., Johnson, E., & Montoya, I. (2001). Adolescent illegal drug use: the impact of personality, family, and environmental factors. *J Behav Med*, 24, 183–203.

- Carmel, S., Anson, O., Levenson, A., Bonneh, D. Y., & Maoz, B. (1991). Life events, sense of coherence and health: gender differences on the kibbutz. *Soc Sci Med*, 32 (10), 1089–1096.
- Cohen, S., & Edwards, J. R. (1989). Personality characteristics as moderators of the relationship between stress and disorder. In R. W. J. Neufeld (Ed.), *Advances in the investigation of psychological stress* (pp. 235–283). New York: John Wiley.
- Cohler, B. J., Scott, F. M., & Musick, J. S. (1995). Adversity, vulnerability, and resilience: Cultural and developmental perspectives. In D. Cicchetti, D. J. Cohen (Eds.), *Developmental Psychopathology, Vol. 2: Risk, disorder, and adaptation* (pp. 753–800). New York: John Wiley.
- Dahlin, L., Cederblad, M., Antonovsky, A., & Hagnell, O. (1990) Childhood vulnerability and adult invincibility. *Acta Psychiatr Scand*, 82, 228–232.
- Deković, M. (1999). Risk and Protective Factors in the Development of Problem Behavior During Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 28 (6), 667–685.
- Dugan, T., & Coles, R. (Eds.) (1989). *The child in our times: Studies in the development of resiliency*. New York: Brunner/Mazel.
- Frommberger, U., Stieglitz, R.-D., Straub, S., Nyberg, E., Schlickewei, W., Kuner, E., & Berger, M. (1999). The concept of “sense of coherence” and the development of posttraumatic stress disorder in traffic accident victims. *J Psychom Res*, 46 (4), 343–348.
- Goldstein, S., & Brooks, R. B. (Eds.) (2005). *Handbook of Resilience in Children*. New York: Springer.
- Griffin, K. W., Scheier, L. M., Botvin, G. J., Diaz, T., & Miller, N. (1999). Interpersonal aggression in urban minority youth: mediators of perceived neighborhood, peer, and parental influences. *J Community Psychol*, 27, 281–298.
- Grotberg, E. (1997). *A guide to promoting resilience in children: Strengthening the human spirit*. Haag, Bernard van Leer Foundation.
- Gucciardi, D. F., Jackson, B., Coulter, T. J., & Mallett C. J. (2011). The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC): Dimensionality and age-related measurement invariance with Australian cricketer. *Psychology and Sports*, 1, 1–11.
- Kobasa, S. C. (1979). Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1–11.
- Lalande, K. M., & Bonanno, A. G. (2011). Retrospective Memory Bias for the Frequency of Potentially Traumatic Events: A Prospective Study. *Psychological Trauma*, 32, 165–170.
- Letzring, T. D., Block, J., & Funder, D. C. (2004). Ego-control and ego-resiliency: Generalization of self-report scales based on personality descriptions from acquaintances, clinicians, and the self. *Journal of Research in Personality*, 39 (4), 395–422.
- Lifton, R. J. (1993). *The protean self: Human resilience in an age of transformation*. New York: Basic Books.
- Linsley, P. A. (2003). Positive adaptation to trauma: Wisdom as both process and outcome. *Journal of Trauma and Stress*, 16 (6), 601–610.
- Linsley, P. A. (2004). Positive Change Following Trauma and Adversity: a Review. *Journal of Trauma and Stress*, 17 (1), 11–21.
- Lloyd-Richardson, E. E., Papandonatos, G., Kazura, A., Stanton, C., & Niaura, R. (2002). Differentiating stages of smoking intensity among adolescents: stage-specific psychological and social influences. *J Consult Clin Psychol*, 70, 998–1009.
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 695-706.
- Luthans, F., Luthans, K. W., & Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital. *Business Horizons*, 47 (1), 45–50.

- Luthans, F., Vogelgesang, G. R., & Lester, P. B. (2006). Developing the psychological capital of resilience. *Human Resource Development Review*, 5 (1), 25–44.
- Luthar, S. S. (1999). *Poverty and children's adjustment*. Newbury Park, CA: SAGE Publications, Inc.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Backer, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71, 543–562.
- MacLean, K. (2004). Resilience: What it is and how children and youth people can be helped to develop it. *CYC-Online*, 62. Získáno 19.12.2006 z <http://www.cyc-net.org/cyc-online/cyc01-0304-resilience.html>.
- Maddi, S. R., & Khoshaba, D. M. (2005). *Resilience at work: How to succeed no matter what life throws at you*. New York: Amacom.
- Maddi, S. R., Harvey, R. H., Khoshaba, D. M., Lu, J. L., Persico, M., & Brow, M. (2006). The personality construct of hardiness, III: Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance. *Journal of Personality*, 74 (2), 575–598.
- Mancini, A. D., & Bonanno, G. A. (2010). Resilience to potential trauma: toward a lifespan approach. In J. W. Reich, A. J. Zautra, & J. S. Hall (Eds.), *Handbook of adult resilience* (pp. 258–282). New York: The Guilford Press.
- Masten, A. S., Best, K. M., & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2, 425–444.
- Masten, A. (2001). Ordinary Magic. Resilience Processes in Development. *American Psychologist*, 56 (3), 227–238.
- Markstrom, C. A., Marshall, S. K., & Tryon, R. J. (2000). Resiliency, social support and coping in rural low-income Appalachian adolescents from two racial groups. *Journal of Adolescence*, 23, 693–703.
- Montpetit, M. A., Bergeman, C. S., Deboeck, P. R., Tiberio, S. S., & Boker, S. M. (2010). Resilience-as-process: negative affect, stress, and coupled dynamical systems. *Psychol Aging*, 25 (3), 631–640.
- Ormrod, J. E. (2006). *Educational Psychology: Developing Learners* (5th ed.). Merrill: Upper Saddle River.
- Polk, L. V. (1997). Toward Middle Range Theory of Resilience. *Advances in Nursing Science*, 19 (3), 1–13.
- Rai, A. A., Stanton, B., Wu, Y., Li, X., Galbraith, J., Cottrell, ... Burns, J. (2003). Relative influences of perceived parental monitoring and perceived peer involvement on adolescent risk behaviors: an analysis of six cross-sectional data sets. *J Adolesc Health*, 33, 108–118.
- Richardson, G. E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*, 58, 307–321.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80 (1), 1–28.
- Ryff, C. D., Singer, B., Dienberg Love, G., & Essex, M. J. (1998). Resilience in adulthood and later life. In J. Lomranz (Ed.), *Handbook of aging and mental health: An integrative approach* (pp. 69–96). New York: Plenum Press.
- Spreitzer, G., Sutcliffe, K., Dutton, J., Sonenshein, S., & Grant, A. M. (2005). A Socially embedded model of thriving at work. *Organization Science*, 16 (5), 537–549.
- Steiner, A. Raube, K., Stuck, A., Aronow, H. U., Draper, D., Rubenstein, L. Z., & Beck, J. C. (1996). Measuring psychosocial aspects of well-being in older community residents: performance of four short scales. *Gerontologist*, 36 (1), 54–62.

- Surtees, P., Wainwright, N., Luben, R., Khaw, K.-T., & Day, N. (2003). Sense of coherence and mortality in men and women in the EPIC-Norfolk United Kingdom prospective cohort study. *Am J Epidemiol*, 158, 1202–1209.
- Tugade, M. M. (2010). Positive Emotions and Coping: Examining Dual-Process Models of Resilience. In S. Folkman (Ed.), *The Oxford Handbook of Stress, Health, and Coping* (pp. 186–199). New York: Oxford University Press.
- Ungar, M. (2006). Nurturing Hidden Resilience in At-Risk Youth in Different Cultures. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 15 (2), 53–58.
- Ungar, M. (2011). The Social Ecology of Resilience: Addressing Contextual and Cultural Ambiguity of a Nascent Construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81 (1), 1–17.
- Ungar, M., Liebenberg, L., Boothroyd, R., Kwong, W. M., Lee, T. Y., Leblanc, J., ... Makhnach, A. (2008). The Study of Youth Resilience across Cultures: Lessons from a Pilot Study of Measurement Development. *Research in Human Development*, 5 (3), 166–180.
- Ungar, M., & Liebenberg, L. (2011). Assessing Resilience across Cultures Using Mixed-Methods: Construction of the Child and Youth Resilience Measure-28. *Journal of Mixed-Methods Research*, 5 (2), 126–149.
- Waaktaar, T., & Torgersen, S. (2010). How resilient are resilience scales? The Big Five scales outperform resilience scales in predicting adjustment in adolescents. *Scandinavian Journal of Psychology* 51, 157–163.
- Wagnild, G. M., & Young, H. M. (1993). Development and Psychometric Evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*, 1, 165–178.
- Walsh, D. J., & Pianta, R. C. (1998). Applying the construct of resilience in schools: Cautions from a Developmental systems perspective. *School Psychology Review*, 27 (3), 407–418.
- Werner, E. E. (1989). High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59, 72–81.
- Werner, E. E. (1993). Risk, resilience, and recovery: Perspectives from the Kauai Longitudinal Study. *Development and Psychopathology*, 5, 503–515.
- Winfield, L. F. (1994). *Developing resilience in urban youth*. Naperville, IL: North Central Regional Educational Laboratory.
- Zimmerman, B. J. (1995). Self-efficacy and educational development. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies* (pp. 202–231). New York: Cambridge University Press.
- Zimmerman, B. J., & Cleary, T. J. (2006). Adolescents' Development of Personal Agency: The Role of Self-Efficacy Beliefs and Self-Regulatory Skill. In T. Urdan, F. Pajares (Eds.), *Self-efficacy Beliefs of Adolescents* (pp. 45–69). Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Zimmerman, M. A., & Brenner, A. B. (2010). Resilience in adolescence: overcoming neighborhood disadvantage. In J. W. Reich, A. J. Zautra, J. S. Hall (Eds.), *Handbook of adult resilience* (pp. 283–308). New York: The Guilford Press.